

NEŠTO GRAĐE IZ BEČKIH POLICIJSKIH ARHIVA O HRVATSKOM KAZALIŠNOM ŽIVOTU SREDINOM XIX STOLJEĆA

Slobodan P. Novak

Dva pitanja su otvorena: koliko su dokumenti policijskih arhiva metodološki određivi kao neizbježni materijal teatrologije i da li je u nekim razdobljima kazališne prošlosti ta građa za opću sliku relevantnija od građe istog porijekla u drugim razdobljima?

Tvrdimo da povijest kazališta, hrvatskog posebice, nije moguće pisati bez pomoći policijskih dokumenata! Svijest o toj dokumentaciji u nas je posvema nerazvijena, pa u svakom trenutku nismo mi svjesni činjenice da je najveći dio dokumentacije i podataka što ih imamo o našem kazalištu XVI, XVII i XVIII stoljeća nastao tako da su razni istražitelji, suci i policajci »egzaminavali« naše Držiće, Brezovačke, istraživali mlade i nestašne glumce u družinama, pitali čak i časne sestre što misle o teatru, optuživali, protjerali strane glazbenike i putujuće glumce, zabranjivali predstave, cenzurirali tekstove i odobravali repertoare.¹

Kad god mislimo na starija razdoblja kazališne povijesti, onda nam se dokumenti koji stižu sa suda ili iz policije učine nekako nepolicijskim; stoljetna, naime, patina promijeni drvene policajce pred našim očima. No, što se više približavamo novijim razdobljima teatarske povijesti, posebno u XIX i XX stoljeću, kada uostalom i počinje relevantnije i

vrlo složeno policijsko prisuće u kazalištu, kao da neoprezno zaboravljamo da upravo u policiji treba da tražimo građu o kazališnoj prošlosti.

Posao traženja te građe teatrologu je posebno otežan kada se radi o XX stoljeću budući da se policija sve više u kazalištu služi telefonom, pa spisi koji su nekoć zatrpavali centralne arhive postaju sve rjeđi.² XIX stoljeće je, pak, za razliku od XX, doba birokratizirane policije, doba iz kojeg nam bezimena inspektori svojim »tekstovima« lako postaju suradnici.

Zar ne bi stoga već sada bilo moguće zamisliti jednu povijest teatarskih gubitaka, teatarskih crnih mjesta, te stožer tog opisa zasnovati na onima koji su uvijek bili vjerni Talijini pratitelji? U slučaju da prihvatimo policijsku vizuru kazališne povijesti, morat ćemo se upitati koliko se tim izvorima uopće može vjerovati, koliko ih uopće treba uzimati kao kritičke izvore i koliko su uopće oni vjerodostojni. To je vrlo bitno pitanje, budući da u stvarima posvema političkih procjena policajci pretjeravaju, dnevno mijenjajući stavove već prema potrebama politike, ali s obzirom na pravorijek o kazalištu oni su, zajedno sa svojim doušnicima, uglavnom neopterećeni! Jer, nad njima ne visi mač cenzure, oni nemaju poput prošlostoljetnih službenih kazališnih novinskih kroničara zazora prema temama, oni mogu pisati o svemu, i upravo se kod njih, paradoksalno, nalazi prostor »stvaralačke« slobode. Oni i kada lažu, lažu u dvije verzije; jednom za svog bečkog, a drugi put za zagrebačkog pretpostavljenog. Kada govore o kazališnim repertoarima, kada govore o atmosferi u zgradi, o organizaciji svog posla, oni i nesvjesno nude dragocjene repertoarne podatke posvema historiografske prirode; kada izvore nekih dramskih djela i teatarskih događaja vide u društvenim prilikama, oni nam nude izvrsnu historijsku građu, ponudu koju ne smijemo odbiti.

Kazališni povjesničar, shvativši načelno ovu problematiku, posebno kada prilazi teatru u Hrvatskoj za Bachova apsolutizma i do Nagodbe, nužno će se sukobiti s notornom istinom: naš teatar i dramska književnost sredinom XIX stoljeća, a tako je uostalom i u cijeloj Evropi, čedo su jednog neteatarskog vremena, čedo su vremena koje se odreklo kazališta jer veliko kazalište nije htjelo ni moglo stvoriti.³ Ali to je doba u kojem je, po načelu homologije, nerazvijeni kazališni niz moguće fiksirati upravo u njegovoj opoziciji! Ta opozicija, to drugo lice teatarskog Janusa u doba kada theatrum izmiče iz uobičajenih Talijinih insti-

tucija, u doba kada mu mjesta u drami nema, kada nije smješten od zastora do zastora, premješta teatar u policiju. I dok Talijska štiti pjevat će policajci! Na njihovoj strani rodit će se pravorijek hrvatskog kazališta sredinom XIX stoljeća. Ta paradoksalna spoznaja dovest će na scenu banove i njihove savjetnike, čak i careve austrijske i meksičke, policijske komesare raznih kategorija, banske adlatuse, doušnike, prilježnice i uglednike, novinare i guvernere. Čitav jedan svijet koji na osobit način obogaćuje onovremeni theatrum mundi.

Ostaje još upit: odakle izvući taj podzemni teatarski svijet? Gdje pronaći njegovu papirnatu realnost? Odgovor je jednostavan: ondje gdje su nam bili policajci!

A sredinom XIX stoljeća u Hrvatskoj policajac je stranac. Tek tu i tamo bljesne u tom svijetu koji našinac, no budući da su svi putevi u to doba vodili u Beč, budući da su tamo čak i doušnici pisali direktno, ne vjerujući svojim sugrađanima policajcima, budući da je ondje bilo moguće da obični policajac ocrni i bana, budući da se ondje telegramske iz Hrvatske pitale da li se nekog čovjeka može pustiti u teatar ili ne, budući da se isključivo u Beč upućivao popis onih koji su pljeskali i onih koji nisu, trebalo se okrenuti građi koju čuva bečki Haus-Hof und Staatsarchiv. Ondje, s općom signaturom IB-akten (Informationsbüro-akten), kronološki su razvrstani spisi u tri serije. Prva serija, s oznakom A, odnosi se na razdoblje od 1849. do 1852, druga, s oznakom BM, sadrži policijske dokumente od 1852. do 1867, a treća grupa dokumenata, s matičnom oznakom IB, ide od 1868. do 1908. godine. Sve ove tri serije izuzetno su zanimljive za našu kazališnu prošlost, ali smo mi, zahvaljujući predradnjama što su ih na ovoj zbirci izvršili dr Nikola Batušić⁴ i dr Margaret Dietrich,⁵ kojima ovom prilikom posebno zahvaljujemo, odabrali da predstavimo upravo segment od 1852. do 1867. godine, koji nosi još neuočenu građu za povijest kazališta u Zagrebu, Dubrovniku, Rijeci i Zadru.

Ovaj prilog zbog svoje ograničenosti treba da ima i karakter prijedloga, kako bi se u ovakvim istraživanjima krenulo i dalje, ne samo u Beču, te kako bi se počela skupljati kompletna građa istražiteljsko-policijskog nastanka koja se odnosi na povijest hrvatskog kazališta i kako bi se ona predstavila javnosti.

I

U travnju 1852. godine donesena je u Beču jedna čudna obznanica, koja je na neki način trebala usmjeriti ponašanje kako gledalaca u kazališnoj zgradi za vrijeme predstave tako i policajaca koji su na »nestašnu« publiku trebali paziti:

»KUNDMACHUNG. Um jede Unzukömmlichkeit und Störung zu beseitigen, wird hiermit zur allgemeinen Wissenschaft und Darnachachtung bekannt gemacht:

1. Jedermann hat beim Eintritt in die Zuschauer— Räume die Kopfbedeckung abzunehmen, und so lange er dort verweilt, unbedeckten Hauptes zu bleiben.

2. Jede wie immer geartete unanständige und tobende Bezeigung des Beifalles oder des Missfallens ist untersagt.

Die Sicherheits-Organe sind angewiesen, auf die genaue Beobachtung dieser Bestimmungen strenge zu halten.«⁶

Besmislenost ove obznanice o potrebi obaveznog skidanja šešira u prostoru teatra kao i upozorenja da se ondje može odobravati, ali bez ikakvih ispada, imala je i svojih rezultata. O tome govori prepiska što ju je 11. siječnja 1854. otvorio ban Jelačić obrativši se u pismu na njemačkom jeziku »Sr. Hochwohlegeboren, dem k. k. Herrn. Polizei-Director Major Carl Fischer.«⁷ Evo parafraze tog Jelačićevog pisma: »Povodom naredbe o kazalištu izdane 28. prosinca prošle godine, za koju sam slučajno saznao, osjećam se dužnim uputiti vas da je vaša dužnost bila podnijeti je radi mojeg prethodnog odobrenja, a jer to niste učinili, što više jer ste propustili o tome podnijeti mi obavezni naknadni izvještaj, to vas moram podsjetiti na vaš podređeni položaj u službi i upozoriti da se toga od sada pa ubuduće držite, te da se odmah uz uzorak spomenute kazališne naredbe izjasnite o tome koji ste povod mogli imati pri izdavanju takve naredbe i postupanju na takav način, a u slučaju da za to imate više upute, budite voljni na njih se prizvati i opravdati.«

U uredu zagrebačkog majora Fischera svakako je nakon primitka ovog banova pisma nastala uzbuna. Stoga je već tri dana nakon Jelačićeva pisma, u kojem je ban iskazao uopćenu ljutnju, krenuo 14. siječnja iz Fischerove kancelarije konkretizirati odgovor koji je čak i opisao jedan slučaj primjene rečenog »Kundmachung«. »Nekoliko dana«, kaže Fischer, »poslije pojave policijskog proglašenja dogodilo se da je ovdašnji urednik 'Agrar-Zeitung' Standnar dao povoda za neugodne primjed-

be, budući da je s pokrivenom glavom prisustvovao predstavi u ovdašnjem narodnom kazalištu i zbog toga bio upozoren od jednog policajca, a kada upozorenje nije poslušao, upozorio ga je i policijski narednik da za vrijeme predstave on, kao i svi drugi gledatelji, skine šešir. Budući da ovaj još uvijek nije htio udovoljiti tom zahtjevu, policajac, da bi naglasio važnost svog zahtjeva, i da ne bi izazvao suvišnu pažnju, potužio se dežurnom policajskom službeniku, koji je neposlušnom dao do znanja da ili neka skine šešir s glave, ili neka smjesta napusti kazalište.« Direktor policije Fischer dalje se u tom pismu na njemačkom jeziku pravdao svom banu još ovako:

»(...) Dieser Vorfall gab zu weiteren ämtlichen Erörterungen Anlass, bei welchen sich Standnar, und wie ich glaube, nicht ganz unrichtig, ausserte: dass ihm keine Vorschrift über das Verhalten im Theater bekannt sei, und wolle man die Befolgung gewisser Theater-Regeln; so gebe man sie, wie es in andern Städten der Fall ist, dem Publikum bekannt.

In Erwägung dessen, dass Standnar durch Auflehnung gegen die zur Aufrechthaltung der Ordnung berufene Sicherheitsorgane an einem öffentlichen Orte bei weniger Mässigung der Gens d'armen sehr leicht einen Aufsehen erregenden und störenden Auftritt hätte hervorrufen können, dessen Beseitigung man von einem gebildeten Menschen durch Nachgiebigkeit umsomehr zu erwarten berechtigt ist, als es ihm unbenommen blieb, sich nachträglich wegen vermeintlichen unzukommenlichen Zumuthungen der Sicherheits Organe zu beklagen; andererseits aber berücksichtigend, dass Standnar knapp am Eingange stand, und mit seiner Kopfbedeckung Niemanden in der Aussicht auf die Bühne störte, also nach meiner Ansicht diese, wengleich einen bisher allgemein beobachteten Gebrauch aufrecht erhaltende Weisung füglich hätte unterbleiben können, liess ich diese Angelegenheit ohne weitere Amtshandlung auf sich beruhen; glaubte mich jedoch berufen, um alle, das Publikum und die Theater Vorstellung störende Vorkömmnisse zu beseitigen, nicht minder aber den Sicherheits Organen in gewisser Beziehung ihren Obliegenheiten Grenzen zu bestimmen, eine dem beabsichtigten Zwecke entsprechende Kundmachung zu veröffentlichen, nachdem ich mich vorher durch eine Anfrage bei dem Vorstande des Theaters-Verwaltungs-Ausschusses, dass keine noch vor Bestehen der Polizei-Direction von einer höheren Behörde erlassene Theater-Ordnung bestehe, versicherte. (omissis)

Nach dieser meiner Ansicht einiger Berechtigung in minder bedeutenden Fällen selbständig handeln zu dürfen, habe ich im vorliegenden Falle die Behelligung Eurer Excellenz oder der Landes-Regierungs-Behörde unterlassen zu dürfen, un umsoweniger dabei einen Fehler zu begehen geglaubt, als ich in meinen getroffenen Verfügungen nur ein sekundäres Mittel zu der, ohnediess denen Polizeibehörden als Dienstaufgabe vorgezeichneten Handhabung der Ordnung und des Anstandes zu ergreifen dachte; ich auch bei Beginn des vorjährigen Karnevals bezüglich der Maskenbälle eine ähnliche, und wie ich jetzt erst sehe, eigenmächtige Kundmachung hinausgab, ohne hiefür zur Verantwortung ezogen oder belehrt worden zu sein, überdiess auch in den Akten meines Vorgängers Nichts fand, was mich auf eine, von ihm beobachtete Vorlage zur Begutachtung und Genehmigung ähnlicher, von ihm erlassener Kundmachungen auf die Nothwendigkeit dieses Amtsverfahrens geleitet hätte. (omissis)«⁸

Ali Fischer ne bi ni postao šefom zagrebačke Bachove filijale da on odmah o cijelom slučaju u vezi Jelačićeve intervencije nije uputio i pismo pravo u Beč, čovjeku s imenom Johann Kempen von Fichtenstamm, kojem je pripadala i ova titula: »k. k. wirkliche Geheimen Rathe Chef der Obersten Polizei-Behörde, Gendarmerie General Inspector Herrn Feldmarschallieutenant«. Iz Fischerova pisma koje je u Beč bilo upućeno 20. siječnja, dakle samo tjedan dana nakon pisma Jelačiću, ne vidi se nimalo učtivosti i poštovanja za Fischeru pretpostavljenog hrvatskog bana. Uostalom, Fischer u tom i takvu banu nikako i nije htio vidjeti svog pretpostavljenog, a očito se to od njega i nije zahtijevalo! Potaknut onom aferom u vezi sa Standnarovim neposluhom i Jelačićevim opaskama, sada u Beč on iznosi čitav niz optužbi na one (čitaj: Jelačiće) koji blate službu tajnih agenata policije. U tom smislu, on srodnoj duši, Johannu Kempenu, piše i ovo:

»Milostivi postupak njegove ekselencije bana, kojem bi se inače, kod prilika koje nisu javne i izvanredne, radovao, dopušta mi vjerovati da takva ponižavanja više dotiču moju službu negoli moju osobu. To mišljenje sam učvrstio i preko izjave gospodina generalmajora bana Jelačića gdje je ovaj izrazio čuđenje o mojoj odluci da sam kao oficir prihvatio ovu službu. U tom je stavu sadržano ništa drugo doli mišljenje o maloj časti i s oficirskim karakterom nespojivim zvanjem policijske struke. Ovakav stav jednog tako visokog vojničkog autoriteta izazvao bi štetan utjecaj a osobito bi ugrozio potrebnu složnost između vojske

i policijskih vlasti. Prirodna posljedica toga je, naime«, kaže Fischer, »da svatko izbjegava iz straha da kroz službene događaje kontaktira s policijskim vlastima. Kod neintelligentnih slojeva postoji iz straha jedno bjelovidno neslaganje sa shvaćanjima nadležna zemaljske vlade o tome kako djeluju agenti policije i kako ti tajni agenti padaju u nemilost. Onima koji su u najmanjoj mjeri sposobni za prosuđivanje, visokopostavljene ličnosti dostavljaju krive informacije o tome kako je nečasno ili pak u krajnju ruku oprečno ljubavi prema bližnjem ili prema zajednici, ako se učini kakva usluga policiji.«

Očito, sve ovo Fischer govori jer je svjestan, potaknut i opisanim slučajem u kazalištu u vezi onog novinareva šešira, kako su tajni agenti i doušnici od ljudi omraženi. On zaključuje: »Naravno da u slučajevima vršenja tajnih zadataka nedostaju ne samo osobe iz obrazovane klase nego dolazi u pitanje i mogućnost javnih organa da dopiru u obrazovane krugove, gdje bi mogli biti u položaju da bolje upoznaju i promatraju sumnjive osobe i iz ove kategorije.«

Nakon što je objasnio neke važne stvari o organizaciji policije u Zagrebu glede prisutnosti u kazalištu i nakon što je naglasio potrebu novih kadrova, prelazi Fischer na jedno posvema »teatrološko« pitanje. Pokušava objasniti zbog čega je donesen onaj nesretni propis koji je iznervirao Jelačića. Taj je propis, konstatira Fischer, kod članova hrvatske stranke izazvao primjedbu: zašto policijska uprava nije izdala kazališnu naredbu za vrijeme neke njemačke predstave, nego je tek kratko nakon početka talijanske opere našla povoda za to! U tome se, sudeći po ovim dokumentima, u javnosti vidjelo ispoljavanje namjernog pritiska na talijansku operu. Evo i izvatka iz tog Fischerova pisma u Beč:

»(omissis) Sehr erstaunt war ich nach diesen vernommenen Auserungen, dass sich nicht schon die Landesregierung gegen diesen vermeintlichen Druck ins Mittel gelegt hat, da ich diese Behörde besonders durch meinen an das Praesidium derselben unterm 18. Juni v. J. Nr. 322/R gerichteten Bericht, welchen ich auch Euer Excellenz in Abschrift zu unterlegen nicht ermangelte, dann durch den Stimmungs-Bericht pro Juli und August worinn die Theaterangelegenheiten besonders berührt sind, höchst feindlich gegen mich gestimmt habe, so zwar: das eine angesehene Person, welche eben eine Reise nach Wien vor hatte gebeten wurde, allen ihren Einfluss anzuwenden, dass ich, der sie alle zu Rebellen stemple, von hier entfernt werde. Ich wurde aber bald eines Besseren belehrt, als ich mich durch die strenge Rüge Sr. Excellenz des Banus

zur Verantwortung gezogen sah; welche ich nebenanverwahrt nebst meiner erstatteten Rechtfertigung in Abschrift Euer Excellenz vorzulegen mir erlaube.

In der Erkenntniss, mir dadurch, dass ich die vorläufige Genehmigung zur Herausgabe der Kundmachung einzuholen unterliess, eine vielleicht zu weit ausgedehnte Machtvollkommenheit angemasst habe, bin ich auch weit entfernt, meinem gehorsamsten Berichte über die dadurch hervorgerufenen Folgen, die Form einer Beschwerde geben zu wollen; und beabsichtige dabei nur Euer Excellenz darzuthun, wie man Sr. Excellenz den Banus nur durch unrichtige Angaben zu einer so empfindlichen Strenge veranlasst haben musste, da ich meines Wissens nach, während meiner einjährigen Amtirung zu einer ähnlichen Unzufriedenheit und Nothwendigkeit einer besonderen Strenge keinen Anlass gegeben habe, und im vorliegenden Falle selbst, mir keine Saumseligkeit oder Lauheit, sondern höchstens eine im Diensteser gelegene Voreiligkeit zum erstenmale zu Schulden kommen liess; zu deren künftiger Beseitigung eine mildere und belehrende Zurechtweisung sicherlich genügt haben würde. Nicht minder dürfte daraus erhellen, wie man jede Gelegenheit zu ergreifen bemüht ist, mir eine Demüthigung zu bereiten, welche beim gegenwärtigen Anlasse durch Widerrufung der bereits erflossenen Kundmachung beabsichtigen wird; wozu ich den Befehl wahrscheinlich auch demnächst zu erhalten besorge.

Aus allen dem, geruhen Euer Excellenz zu ersuchen, wie die Polizei Behörde hier aller moralischen Unterstützung zur Aufrechterhaltung ihres für den Dienst unbedingt nothwendigen Anschens entbehrt, und dadurch ihre Wirkung beschränkt wird, obgleich derselben durch die hier noch zum Theil herrschenden aus früherer Zeit zur Gewohnheit gewordenen Missbräuche ein nur zu ausgedehntes Feld gebothen ist.«⁹

I na koncu, 28. siječnja 1854. godine, krenulo je u Zagreb iz Beča na ruke gospodina direktora policije kratko pismo s oznakom »tajno« koje je u svom bečkom primjerku, konceptu, u drugoj, važnijoj polovici, prekriženo. To pismo vrlo rječito može posvjedočiti o tome kako je i policija bila u stanju samu sebe cenzurirati, ali se iz njega vidi i to da gospoda iz Beča imaju velikog razumijevanja za nevolje svojih tajnih agenata u Agramu i za njihove lagane kompromitacije u teatarskim vodama: »Geheim. Indem ich den Inhalt des Berichtes vom 20. d. M. Z 13/R zur Kenntniss nehme, kann ich nur bemerken, dass eben die schwierigen Verhältnisse, in welchen Ew. sich befinden, es unbedingt noth-

wendig machen, Vertrauensorgane sich zu gewinnen, durch welche Sie eine genaue Kenntniss von den Vorkommnissen in polit. Kreisen sich verschaffen können. Zu dem Zwecke bih ich gerne bereit. Ihnen die erforderlichen baren Mittel an die Hand zu geben. (Zugleich leite ich Ihre Aufmerksamkeit auf den Baurechnungsrath Tomičić, welcher vor einigen Jahren von hier nach Agram übersetzt wurde, und der zahlreiche Bekanntschaft, namentlich auch unter den höheren Ständen haben soll. Tomičić dürfte sich bereit zeigen, Ihnen unterstützend an die Hand zu gehen, wenn Sie vorsichtig sich ihm nähern, und ihm beruhigende Gewähr bieten, dass er aus einer vertraulichen Beziehung zu Ew. keine Compromittirung zu besorgen habe. Die weitere Einleitung muss ich natürlich Ihrer Klugheit anheimgeben, und kann Ihnen dabei nur wiederholt besondere Vorsicht empfehlen, weil hiervon allein ein zusaender Erfolg abhängen wird.)¹⁰

Time je 1854. godine okončana siječanjska afera oko Stadnarova protestnog šešira i intervencije bana Jelačića u vezi one besmislene kazališne obznane.

II

U povijesti hrvatskog kazališta 24. studeni 1860. ostat će trajno zabilježen, jer su te večeri na njemačkoj predstavi »Peter von Szápár« Charlotte Birch-Pfeiffer izbile demonstracije akademske omladine i građana. Svi izvori oko ovog događaja ne mogu se uzimati kao naročito pouzdani, jer se Andrić¹¹ i Ogrizović,¹² kada o njemu pišu, koriste privatnim saopćenjima sudionika. U onovremenoj štampi taj je događaj prešućen, a zanimljivo je da ga posvema prešućuju i bečka tajna policijska BM-akta. U toj bečkoj seriji iz 1860. godine mogu se, doduše, uočiti grupe dokumenata vezane uz izgrede na ulici, ili u školi. Mnogobrojne izvještaje o tim događajima i nemirima koji su prethodili demonstraciji u kazalištu potpisivao je šef zagrebačke policije Dits. Tako on, na primjer, direktno u Beč saopćava o natpisima i parolama napisanim na zidovima, spominje incidente u gimnaziji, a izvještava i da je Armin Pavić, budući pisac hrvatske dramske povijesti, sudjelovao u neredima prilikom dodjele nagrada najboljim učenicima gimnazije i da je protestno pjevao budnicu »Prosto zrakom ptica leti«.¹³

No od svih spisa koji se odnose na događaje koji su prethodili organiziranim demonstracijama u zagrebačkom kazalištu, najviše pridonosi izvještaj jednog doušnika koji svojim prilogom nužno mora ući u povijest našeg kazališta. Zvao se, naime tako je sam sebe nazvao, Johann Pajtzek. Sve je počelo, barem za današnje oči, 15. svibnja 1860. godine, kada je iz Beča u Zagreb stiglo ovo uvodno pismo:

»Über die in Agram vorgekommenen Demonstrationen bey der Anwesenheit der Magnatendeputation aus Pesth mit Unterstützungs Geldern für die kroatischen Nothleidenden ist mir eine vertrauliche, mit dem Namen Johann Paitzek unterzeichnete Mittheilung zugekommen.

Ich stelle Ew. diese Anzeige gegen Rückvorlage mit dem Auftrage zu, über die Persönlichkeit des Revelanten, und über die in der Revelation enthaltenen Beschuldigungen gegen mehrere Mitglieder der kroatischen Aristokratie, in so fern hierüber nicht schon in den von Ew. erstatteten Berichten vom 15ten und 18ten v. M. Z 209 und 243/R Aufschlüsse enthalten sind, mit Beschleunigung umständlichen Bericht zu erstatten.

Aus dem Inhalte der Anzeige folgt übrigens von selbst, dass diese Angelegenheit streng vertraulich behandelt werden müsse.«¹⁴

Ovo je pismo, kako se iz njega i vidi, bilo popraćeno doušničkim izvještajem koji je zadao nepotrebnih muka šefu policije Ditsu. Posebno ga je neugodno moralo iznenaditi što ga je Pajtzek preskočio i obratio se direktno Beču. Iz Pajtzekova izvještaja za kazališnog historičara među inim svakako je najzanimljivija zamjedba i konstatacija o načinu na koji se ljudi u ono doba uopće okupljaju u teatar. Pajtzek konstatira da oni to rade isključivo da bi demonstrirali, što sa svoje strane govori o jednoj tužnoj, ali opet i logičnoj činjenici, da se u kazalište i oko kazališta u to vrijeme išlo više zbog politike a manje zbog teatra.

Pajtzek će dobrim doušničkim nosom najaviti tim svojim primjedbama početak neugodnog perioda za Ditsa, perioda u kojem će ovaj i te kako imati problema s kazalištem i prenošenjem politike u kazalište. U tom smislu ovaj je doušnik bio vrlo vidovit.

»Operu 'Poliuto'«,¹⁵ piše on, »davali su te večeri treći put, a dvorana je ipak bila puna, iako je već kod druge predstave bila prazna. Nitko dakle nije došao zbog opere nego samo zbog demonstracije koja se i održala. Što su dakle«, pita se taj Pajtzek, »učinili viši činovnici na srdžbu svih dobronamjernih? To je sve tim čudnije kad se zna da je

namjera da se održi demonstracija već otprije bila poznata. Valjda zbog toga«, pita se Pajtzek, »ban i nije bio u kazalištu, no što je tu tražio njegov adlatus?«

Ipak, najbolje je donijeti cijeli Pajtzekov izvještaj sa svim detaljima njegove doušničke psihologije:

»Euer Excelenz!

Die Demonstration vom 16ten d. ist zwar vorbei, allein die Wirkung in den Gemüthern dauert; daher erlaube ich mir darauf zurück zu kommen.

Vor allem giebt der Ankunft dreier Ungarn aus hervorragenden Geschlechtern nach Agram nur derjenige einen ganz unschuldigen Charakter zu, der kurzichtig oder derselben politischen Tendenz huldigt. Nichtsdestoweniger möchte ich durchaus nicht behaupten dass der Hahngängige Hofrath Conrad — der nichts weiter versteht, als jede Manifestation der Bevölkerung, sei sie loyal oder illoyal zu seinen Nutzen für einen Orden oder Titel auszubeuten — sich mit Umsicht benommen hätte. Der meldet sich nur hintendrein um im ersten Fall das was geschehen und im zweiten das was nicht geschehen (sondern falls er nicht geboren wäre geschehen hätte können) als sein Werk und Verdienst, daher dafür geschwind die Belohnung in Anspruch zu nehmen.

Da sich bei dieser Fetirung der 'National Gäste' ausser einigen 'Unabhängigen' auch ein paar Beamte betheligt haben, so will ich hier Einiges berühren und darüber meine Ansicht aussprechen.

1. Wer hat denn den Ungarn überhaupt gesagt, dass die Čitaonitza eine Gesellschaft sei, mit der ungarische Deputationen verkehren sollen?

2. Die Oper Poliuto gab man den Abend zum drittenmal, und doch war diesen Abend das Theater voll, während es schon bei der zweiten Vorstellung dieser Oper leer war. Der Oper zu lieb ging also niemand hinein, sondern nur der stutzufindenden Demonstration zu lieb. Was haben also höhere Beamte zum Argerniss aller Gutgesinnten dabei zu thun gehabt? Da ja die Absicht mit jeder Fetierung eine Demonstration zur Schau zu tragen allgemein bekannt war. Der Banus war schon desshalb nicht im Theater, was hat sein Adlatus darin zu thun gehabt?

Um Mittag ward zu Ehren der Gäste eine glänzende Fahrt nach Jurjaves (Park des Kardinals) veranstaltet. Da gab es Pracht und Glanz! Die Equipage des Grafen neuester Auflage von Kulmer (ein allbekanter Malkontent) des H. Georgewitsch (Kriegsminister vom Jahre

1848) Beide mit 4 Pferden bespannt, silber — und goldportirte Kutscher und Bediente! Zu dieser Fahrt hat weiter der vermals magyarische jetzt versöhnerisch gesinnte Adlatus seine Equipage mit den goldportirten Kutscher und Bediente beigegeben; hat aber wohlweislich seinen noch von der ungarischen Revolution her schwer kompromittirten Bruder Aurel v. Russewitsch und seine Schwägerin, die Pension geniessende Witwe Erni v. Russewitsch mitgeschickt.

Diese zwei Brüder scheinen eine eigends günstige Lage zu besitzen. Dieser selbe Herr Bruder Aurel hat in der ungarischen Revolution eine wüthende Rolle gespielt, Kroatien verlassen und bei der Rebellen-Regierung in Ungarn Dienste genommen und erhalten; wurde auch später nach glücklicher Besiegung dieser Rebellion eingekastelt, indessen auf Verwenden seines Bruders des nunmehrigen Adlatus straflos und unbehelligt heimgekehrt. Ebenso unbehelligt ist er auch diessmal durchgekommen, obwohl er bei der gegenwärtigen Demonstration beim Banquet, bei der Fahrt und im Theater eine hervorragende begeisterte Rolle gespielt hat. Der Herr Adlatus, so nahe der Würde eines Banus hat ein tüchtig gesichertes Werkzeug in seinem Bruder um sich eventual als Kroat — denn die Kranser und Schwaben müssen fort — möglich zu machen, ohne sich zu kompromittiren, denn er schickt ja nur seine Equipage mit Kutscher und Bedienten in Gold, seinem Bruder und seine Schwägerin zur Verherrlichung der antiösterreichischen Demonstration woran er sogar selber als stummer Zeuge im Theater Antheil genommen!! andererseits deckt seine Stellung das illoyale Manöver des Herrn Bruders; und so hilft Einer dem Andern.

Eine ähnliche zweideutige Rolle spielte der Herr Statthaltereirath Rubido. Seine Frau Gemahlin geb. Gräfin Erdödy hat sich bei dieser Demonstration durch ihre auffallende Begeisterung hervorgethan. Mit ihrer Equipage betheligte sie sich bei der Auffahrt. Einer der ungarischen Gäste sass mit ihr im Wagen. Dieselbe Madame hat Abends beim Grafen Kulmer ihren Schwager, bei dem nach der stürmischen Theatervorstellung den ung. Gästen Thee servirt wurde, mit der Frau von Mixitsch und noch einer — die mir entfallen — die Honneurs gemacht und soll hier in einer Art Extas den 'Deputirten' sogar einem eleganten Krantz für die Witwe Batjani verehrt haben. Während der ganzen Dauer dieser Apotheose, wie sie die Frau Gemalin betrieb, spielte der Herr Gemal den Hyperloyalen. Je nun er kombinirte ebenfalls, die Frau Gemalin könnte durch die Huldigung der Gäste — da

denn auch gleichzeitig die Versöhnung der hierländigen zwei Parteien eingetreten — ihm eventuel in der geträumten ungarisch—kroatischen Zukunfts-Hierarchie — wenn wie gesagt einmal die 'Kranser' und 'Schwaben' weg sind — ein gewissen Plätzchen versichern.

Warum der Advokat Poljak beim Banket sich betheiltigt und eine Rede gehalten, ist mir nicht bekant, eben so wenig was den Landes-Archivär Kukuljewitsch bewogen, dabei sich wie ein toller für die 'ung. kroatische Sache' zu ereifern.

Agram den st. Georgi Tag 1860.

28. April 1860¹⁶

gehorsamer Knecht
Johann Pajtzek«

Primivši ovaj izvještaj, koji je pred pretpostavljenima u Beču dobrano bacio sjenku na njegovu budnost u kazalištu, potrudio se odmah direktor zagrebačke policije da objasni nastali problem. 30. svibnja 1860. piše on ministru policije von Thierryju i između ostaloga mu objašnjava da je što se tiče Pajtzekove ličnosti doznao kako se taj čovjek uopće i ne zove Pajtzek već da mu je pravo ime Petzek. Ovo veliko otkriće sigurno nije naročito impresioniralo ministra policije, ali mu Dits dalje kaže i kako je na povjerljiv način saznao, preko ovdašnje mjesne komande »da je Josef bio osuđen na četverotjedni zatvor prošle godine zbog toga što je za druge sastavljao žalbe s uvredljivim ispadima protiv osoba na visokom položaju, čak i protiv njegove ekscelencije von Ruhsevica. Taj Jozef Petzek je nekako nemiran čovjek, koji voli zadovoljiti svoju strast kod datih prilika. Inače«, tvrdi Dits, »ne postoji ništa lošega protiv njega. Potom šef zagrebačke policije objašnjava svoju, od Pajtzekove strane uočenu, nebudnost: »U svom izvještaju od 15. i 18. prošlog mjeseca nisam naveo iz obzira prema jednom vojnom licu na visokom položaju, da je gospodin feldmaršal von Ruhsevic te označene kazališne večeri promatrao operu iz svoje lože i samo zato o tome nisam ništa naveo, a i o okolnosti da je žena namjesničkog savjetnika Rubidoa, rođena grofica Erdödy, prilično privukla pažnju na sebe, o čemu sam dao usmenu obavijest njegovoj ekscelenciji banu. Aurel von Ruhsevic«, piše dalje Dits, »brat njegove ekscelencije feldmaršala von Ruhsevica, poznat je kao Mađar, bio je prisutan opernoj predstavi 'Poliuto' u loži svojega brata i dao izraza svojoj simpatiji prema Mađarima. Kao što sam imao čast najponiznije javiti u svojem izvještaju od 15. i 18. prošlog

mjeseca, ispostavilo se da je izuzetno velika posjeta kazalištu, uz činjenicu da je demonstracija održana u teatru te mnogo spominjane večeri bila prethodno organizirana, te da je u popratnoj ovaciji sudjelovala više ili manje cijela kazališna publika, tako da bi bilo teško imenovati sve one osobe koje su se posebno istakle. Koliko je to bilo moguće«, podsjeća Dits, »ja sam imenovao dotične u svojim tadašnjim izvještajima.« I onda na koncu tužna istina i priznanje šefa policije da je Pajtzek, obični doušnik i psihopat, bolji policajac od direktora; Dits priznaje: »Kapetan auditor Petzek mogao je ove moje izvještaje samo potvrditi.«¹⁷

Nakon ove tužne epizode s doušnikom u teatru, koja na svoj način govori o jadnim onodobnim prilikama, ostalo je još samo da se cijeli slučaj rezimira iz Beča, što je u pismu od 9. lipnja i učinjeno: »(omissis) Insoferne diese Unterlassung der Anzeige Umstände betrifft, welche Ihnen selbst erst später bekannt geworden sind, wie namentlich die Widmung eines Blumenbeuquets für die verwittwete Gräfinn Bathiany von Seite der Frau von Rubido, der Gräfin Drašković, und der Baronin Hellenbach, will ich Sie bloss erinnern, dass es Ihre Pflicht gewesen wäre, dergleichen Umstände, so bald sie Ihnen bekannt geworden sind, mir anzuzeigen.

Was jedoch die Thatsache anbelangt, dass Feldmarschall Lieutenant von Rusevic nicht nur der Theatervorstellung am 14ten v. M. beiwohnte, obwohl ihm die in demselben beabsichtigte Demonstration nicht unbekannt geblieben seyn konnte, sondern auch an der ostentativen Fahrt nach dem Park des Kardinals durch Beigebung seiner Galla Equipage Antheil nahm, so gestehen Sie, dass Ihnen das Verhalten dieser Persönlichkeit zwar zur Zeit der Erstattung des frühern Berichtes allerdings bekannt war, dass Sie jedoch aus verschiedenen Rücksichten sich auf eine mündliche Anzeige bei dem Herrn Banus beschränken zu müssen erachteten. Wie des genannten ist aber auch der Gattinn des Statthalter-eirathes Rubido, und ihrer demonstrativen Betheiligung an der zu Ehren der ungarischen Gäste veranstalteten Festlichkeiten in den Berichten vom 15ten und 18ten v. M. mit keiner Sylbe gedacht; und auch hier haben EW. es für angemessen erachtet, bloss mündlich dem Herrn Banus die Anzeige zu erstatten.

Ich muss bedauern, dass erst das zufällige Vorkommen einer vertraulichen Anzeige und mein infolge derselben erlassener Auftrag, Ew. veranlasst hat, mir über früher verschwiegene Umstände Bericht zu

erstatten; ich nehme davon Anlass Ihnen zu bemerken, dass ich von den mir unterstehenden Polizeibehörden vor allem anderen volle Wahrheit und Offenheit fordern muss und erwarte, dass Sie sich durch Rücksichten auf Personen und Verhältnisse bei dienstlichen und pflichtmässigen Anzeigen umso weniger beirren lassen, als es meine Sache ist, derley Rücksichten dort, wo ich es für passend halte, eintreten zu lassen.

Diess wollen Ew. in künftigen Fällen sich zur Richtschnur nehmen.«¹⁸

III

19. studenoga 1860. godine iz Rijeke je policijski službenik Braun pisao povjerljivi izvještaj kojem je u natpisu stajala oznaka »Interessant«. U tom povjerljivom i nadasve interesantnom izvještaju iznosio je Braun informaciju o kazališnom skandalu koji je na Rijeci izbio za vrijeme dok je talijanska družina Boldrini izvodila farsu »La mascherata«. Ugarska partija, tvrdi Braun, svakodnevno iskorištava predstave u kazalištu za demonstrativne akcije, a u tome joj je direktor kazališta od pomoći jer i on postavlja samo takva djela koja su zapravo kao tendenciozne drame svog vremena i u Milanu i drugim talijanskim gradovima već izvođene kao demonstracije protiv carskog i kraljevskog upravljanja. Ni jedna tirada koja se pojavljuje u tim dramama, a koja se iz najveće daljine može promatrati kao aluzija na političke odnose u Austriji, ne prolazi a da se glumcu koji je izgovara ne dobaci vijenac okićen trobojnicom.

Od svih tih predstava, međutim, nijedna nije pružala veću mogućnost da sama po sebi proširi uzbuđenje koje je vladalo kod publike, kao što je to pošlo za rukom farsu »La mascherata« u izvedbi koje je sudjelovalo 50 diletanata. Unatoč demonstracijama koje redovito idu zajedno s izvedbom ove farse, do njezine izvedbe dolazilo je skoro svaki drugi dan. U demonstracijama sudjelovao je veći broj mlađih ljudi, a oni su na koncu namjeravali pustiti i priličan broj ptica s trobojnom trakom oko vrata iz partera u teatar. Sve to bilo je povod da se policijski adjunct Celebrini prije predstave uputi u kazalište da bi poduzeo istragu na licu mjesta. Kada je došao u teatar, našao je samo bukete povezane trobojnom trakom zbog čega je prigovorio, međutim mladi ljudi koji su surađivali na predstavi prisilili su ga da napusti podij. Ovaj događaj prvi je

koji dokazuje da su, otkad su nastupile razmirice između mađarske i hrvatske stranke, zbog najnovijih državnih promjena, stranke spremne prijeći u akcije, nakon kojih će slijediti uvijek sve žešće, sve dokle ovdajšnja nadležnost ne bude spremna da na odgovarajući način to spriječi.

Uz opis ovog događaja, Braunov izvještaj današnjem proučavatelju može biti zanimljiv i zbog svog dodatka. Ondje je naime pridodan detaljan popis repertoara što ga je riječko općinstvo vidjelo te sezone. Družina Federiga Boldrinija, koja je 1860. godine poticala nereda u riječkom kazalištu, posebno izvedbom farse »La mascherata«, u dodatku Braunova izvještaja predstavljena je jednom na svoj način vrlo uspjelom repertoarnom studijom. Braun ovako iznosi repertoar te družine:

»Verzeichnis
der von der Theatergesellschaft Boldrini zur Aufführung
gebrachten Stücke

laufende Nr.	Datum	Titel des Stückes
1	30. 9.	Il giuoco di Scacchi. Il modello di legno
2	1. 10.	Il ceto di mezzo
3	2. 10.	Un segreto
4	3. 10.	La colpa vendica la colpa
5	4. 10.	La cameriera astuta
6	6. 10.	La Signora delle Camelie
7	7. 10.	Le dita d'una fata
8	8. 10.	Il Teatro e la Borsa
9	9. 10.	La Donna
10	10. 10.	Le gelosie di Zelinda
11	13. 10.	Carlo Stuardo
12	14. 10.	I Misteri di Milano
13	15. 10.	Teresa
14	16. 10.	Il racconto della Regina di Novarra
15	17. 10.	Il matrimonio occulto
16	18. 10.	La cameriera prodente. Quattro cervelli a vapore
17	20. 10.	L'onore della famiglia
18	21. 10.	Maria Stuarda
19	22. 10.	I due sergenti
20	23. 10.	Il Vagabondo
21	24. 10.	Il Bravo di Venezia

22	25. 10.	Ercole III
23	27. 10.	Il padre prodigo
24	28. 10.	Il Bugiardo con quattro maschere
25	29. 10.	Le memorie del Diavolo
26	30. 10.	Cristoforo Colombo (Parte prima)
27	31. 10.	Cristoforo Colombo (Parte seconda)
28	1. 11.	Le avventure di mamma Agata
29	3. 11.	L'Ebreo errante
30	4. 11.	Il mercato di Londra. Le piccole miserie della vita.
31	5. 11.	La gerla di papa Martin
32	6. 11.	Carlo Rè d'Inghilterra
33	7. 11.	Bruto scioglie Cesare. Mascherata
34	8. 11.	Il marchese Ciabaltine. Mascherata
35	9. 11.	Non locate la Regina. Mascherata
36	10. 11.	Una madre Siciliana. Mascherata
37	11. 11.	La gioja della famiglia. Mascherata
38	12. 11.	Il cittadino di Gand.
39	13. 11.	I figli di Edoardo IV. La Mascherata
40	14. 11.	Elisabeta II ed il conte Essex
41	15. 11.	Suor Teresa
42	16. 11.	Potpourri musicale. La Mascherata
43	17. 11.	Il Cittadino di Gand.
44	18. 11.	I sette peccati mortali. La Mascherata
45	19. 11.	Il custode d'una donna. La Mascherata
46	20. 11.	Suor Teresa.
47	21. 11.	Camilla Faà.
48	22. 11.	L'Orfanella della Svizzera. Il zolfanello fra due fuochi
49	23. 11.	Bruna il filatore. Un dilettante di flauto Usca la Dalmata
50	24. 11.	Aristodemo
51	25. 11.	Un figlio naturale
52	26. 11.	Suor Teresa
53	27. 11.	Ermanno Cloffer
54	28. 11.	Il marito in campagna. Tombola al pro dell' Asilo
55	29. 11.	Lucrezia Maria Davison. ¹⁹

Iz ove građe možemo sebi osigurati početak jedne detaljnije obrade kazališnog repertoara što ga je Boldrini 1860. godine prikazao Riječanima. Možemo naime rekonstruirati iz večeri u večer njihove predstave, i pomoću tih analiza (koje su vrlo delikatne ako bismo u njima išli do kraja, što znači da bismo morali istraživati po više talijanskih registara, bibliografija, biblioteka i arhiva) možemo postati svjesni ne samo da je u dva mjeseca te godine riječko općinstvo vidjelo čak 55 predstava već da su te predstave dobrim svojim dijelom bile izvođene i odabrane na razini onovremenog kazališnog života drugdje u Italiji i Austriji. Tako na primjer iz ovog popisa repertoara vidimo da su sve Boldrimijeve životne uloge bile u Rijeci tom prilikom viđene. Prema Rasiju to bi posebice vrijedilo za ulogu u Castelvecchiovoj drami »La Cammeriera astuta«,²⁰ drami izuzetno popularnoj u svoje vrijeme, drami koja je igrana u mletačkom dijalektu i koja je svugdje pobuđivala simpatije publike, pa se još i danas znade naći na sceni. No, izvan mogućnosti i prostora za analizu ovog Boldrinijeva repertoara, valja kazati da kod nas vlada loš običaj da se arhivski podaci o starijim repertoarima ne analiziraju, već da se samo navode bez procjene. O tim riječkim kazališnim danima 1860. godine može se danas doista iznijeti vrlo precizna ocjena, jer ovaj popis, što ga slučajni policijski izvještaj nudi, pokazuje i strategiju slaganja repertoara, izmjenju udarnih predstava s onima manje zanimljivim, potom otvara problematiku uspjeha i repriza, izbora komada za reprize, što sve mnogo govori i o ukusu publike.

Ovaj riječki materijal, a slični su nam poznati npr. s Hvara, trebalo bi kao prvo da bude usklađen sa svim drugim, pa da se tada izradi jedan atlas kazališnog života u našim gradovima u XIX stoljeću, te da se taj atlas izradi bez onih posvema neznanstvenih inhibicija prema kojima sav talijanski ili njemački teatar u nas zaslužuje i bez provjere prezir. Trebat će prevladati osjećaj da je djelovanje što ga je teatar ostvarivao bilo isključivo političko. Uz komponentu političnosti postoji tu uvijek i činjenica ostvarivanja jedne općekulturne klime čiji se razmjeri vide iz ovih repertoara, a još više iz pažljivih analiza. Trebat će tako jednom analizirati kulturno-historijsko značenje onovremenih uprizorbi povijesnih drama, vidjeti koliko su sve te drame o Kolumbu, o Stjuartima, prerađeni klasici, pridonijele u svijesti naših ljudi općoj kulturnoj klimi kojoj je i prethodio i za kojom će slijediti teatar na narodnom jeziku. Zanimljivo bi bilo, na primjer, upravo na ovom riječkom repertoarnom popisu analizirati tematski izbor drama, gdje bi se lako vidjelo kako je Boldrini

poznavajući valjda afinitete i potajne želje žitelja i Rijeke i Austrije izabirao za izvođenje drame u kojima kao po nekom pravilu vladari ili ubijaju ili bivaju ubijeni — na primjer Karlo Stjuart, Marija Stjuart, Brut, Cezar, Elizabeta, Essex...

IV

Samo godinu dana nakon zanimljiva Braunova izvještaja na riječku kazališnu scenu stupa jedan novi policajac. Zove se Garimberti i policijski je komesar. Njegov izvještaj od 18. prosinca 1861. godine u Beč je uputio pretpostavljenima šef riječke policije Schadek. Popratio ga je ovim kratkim pismom:

»In der Nebenlage beehre ich mich Euer Excellenz eine Abschrift des Berichtes des Amtsleiters des k. k. Pollizey-Comissariates in Fiume über einige Vorkommnisse, welchen derselbe bey meiner Anwesenheit hier anlässlich der Inspizierung des Commissariates mir übergeben hat, zur hochgeneigten kenntnissnahme mit dem Beifügen ehrfurchtsvoll zu unterbreiten, dass ich eine ähnliche Abschrift auch Seiner Excellenz dem Herrn Ban Freyherrn von Sokčević unter Einem vorgelegt habe.

Genehmigen Euer Excellenz die Widmung meiner tiefsten Ehrfurcht.«²¹

U svom pak pismu Garimberti izvješćuje o vrlo delikatnim društvenim problemima riječkog života, potkrepljujući svoj prikaz posvema suvremenim, tenovskim opažajima o utjecaju miljea na književnost i umjetnost uopće. On između ostalog u svom pismu govori kako »u Rijeci živi izvjesna gospođa Marija Jurandić, koja je, poslije raznih ne baš časnih događaja u svojoj mladosti, prije nekoliko godina postala ljubavnica trgovca Josefa Bakarčića, čija se žena nalazi u Beču. Ta Jurandićka živi s Bakarčićevom maloljetnom i zakonitom djecom u istom kućanstvu i svoj nečasni položaj iznaša na vidjelo i u kazalištu, te na taj način teško vrijeđa moralni osjećaj publike i javno mnijenje. Poznato je«, kaže policajac, »da se ovdašnji kler zauzeo kako bi se takav način života nekako obuzdao, ali kao što se može saznati i kao što činjenice potvrđuju, te težnje nisu nikako mogle uspjeti zbog bogatstva i utjecaja Bakarčićeva. Bilo bi suvišno navoditi kakva sve mišljenja postoje u javnosti o toj osobi.«

Dalje priča Garimberti da je sestra Marije Jurandić raskinula ovu vezu i započela ljubavni odnos s Bakarčićevim sinom, u nadi da će mu postati ženom. Manasteriotti, njen bivši ljubavnik, da bi im se osvetio napisao je dramski tekst pod naslovom »La fanciulla sperjura«, koji je od početka do kraja bez aluzija i bez vlastitih imena, ali je autor drame, prije no što je djelo i došlo do scene, proširio po cijelom gradu vijest da se u njegovu djelu ustvari sadržava priča osobne nesretne ljubavi. I sada na scenu stupa cenzura! »Publika«, kazuje Garimberti, »u iščekivanju uprizorenja te drame, a prevarena u svom pravu da se najavljena predstava 'La fanciulla sperjura' mora održati, bila je ogorčena. Ogorčenje publike došlo je odatle jer je, tako prosuđuju riječki policajci, sigurnosni organ morao spriječiti izvedbu jer nije mogao svjesno dopustiti neki skandal.« Dakle, u parteru kazališta, u nedjelju 15. prosinca 1861. godine bila je spriječena izvedba najavljenog djela tako da je, izvještava Garimberti, predstava izostala a kazalište u 8.30 sati bilo ispražnjeno.

Slijedećeg dana, u ponedjeljak, riječko kazalište je bilo neuobičajeno puno. Službenik policije uputio se tamo u uniformi da bi sam rukovodio službom. Nekoliko ljudi u publici još uvijek je i u ponedjeljak pokušavalo provocirati i zahtijevati komad o kojem se u gradu govorilo, ali kada su početnici tih skandala bili odstranjeni predstava se održala u potpunom miru. Jedan dan kasnije, što je i posljednji čin skandala oko drame vezane uz »opaka nasilja gospođe Jurandić«, u utorak 16. i u srijedu 17. prosinca, publika iz protesta uopće nije posjetila kazalište, nego se zadržavala pred zgradom teatra kao da demonstrira.²² Nakon što je ovo što smo parafrazirali saopćio, Garimberti je dodao svom izvještaju ovaj postskriptum, datiran 22. prosinca 1861:

»Geheim

Euere Excellenz!

In meinem unterm 18. 1. M.N.^o— 1/geheim an den Herrn Polizeidirektor Schadek geleiteten und von ihm Eurer Excellenz unterbreiteten Berichte hielt ich es für angemessen, einige Umstände anzuführen, welche den Masstab zur Beurtheilung der öffentlichen Meinung gegen den Obergespann Ritter von Smaić, bilden.

Die am Ende jenes gehorsamsten Berichtes angeführten gewissenhaften Bemerkungen sind die Frucht meiner wohlwogegen Studien und Beobachtungen während der kurzen Zeit, in der mir die Leitung dieses Amtes anvertraut ist.

Beim Durchlesen von Reservat Akten finde ich das, was ich über den Obergespann berichtete, bestätigt, und beeile mich, die Aufmerksamkeit Euerer Excellenz auf den Bericht meines Vorgängers, des k. k. Polizei-Direktors Anton Achtschin vom 16. April 1854 N^o— 78/R ehrerbietigst zu lenken.

Überzeugt, dass immer, hauptsächlich aber in den gegenwärtigen schwierigen Zeitverhältnissen das erste Erforderniss für die Wohlfahrt eines Staates darin besteht, dass er durch mackellose, die öffentliche Achtung und das Vertrauen geniessende Männer vertreten werde, halte ich es für meine Pflicht, Euerer Excellez den Sachverhalt darzustellen, damit man weiss, dass, nach Beseitigung jedes vorzeitigen der hiesigen Bürgerschaft zur Last gelegten Verdachtes von Hochverrath, jede Sorge oder Versuch der Regierung zur Versöhnung der gegenwärtigen städtischen Fragen fruchtlos bleiben wird, so lange das Hinderniss der unüberwindlichen Abneigung gegen die Person des Herrn Obergespannes besthet.«²³

Informacije što su stizale iz Rijeke očito su zainteresirale bečke policajce, koji su odmah o slučaju izvijestili »Kroatischen Hof Canzler« u pismu od 27. prosinca. Njih je u kontekstu afere s Bakarčićem, Jurandićevom i osvetoljubivim ljubavnikom naročito uzbudio spomen uglednika gospodina Von Smaića i njegovo moguće sudjelovanje u toj neugodnoj društveno-kazališno-ekonomskoj aferi. Evo dijela tog pisma bečke policije upućenog hrvatskoj referadi u Beču:

»Mir sind aus einer sehr glaubwürdigen Quelle Notizen über zwei in der jüngsten Zeit in Fiume statgefundene Vorfälle zugekommen, welche sehr viel dazu beitragen, der Misstimung und Abenegung der dortigen Bevölkerung gegen den Obergespann Ritter von Smaich neue Nahrung zu geben und seine ämtliche Stellung zu kompromittiren.

In der Voraussetzung, dass diese Notizen für Ew. nicht ohne Interesse sein dürften, beehre ich mich, sie Hochdenselben im Anschlusse zur gefälligen Einsichtnahme mitzuthellen.«²⁴

Na koncu ove riječke kazališne »cronique scandalous« na Garimbertijevu adresu u Rijeku stiglo je iz bečke tajne policije pismo od 31. prosinca. Iz pisma se vidi vrlo zanimljiva činjenica, a to je da su bečki policajci uvijek o svim pitanjima bili informirani s dvije strane, tako da su i svoje komesare kontrolirali doušnicima. U tom bečkom pismu u vezi odgode predstave »La fanciulla sperjura« iznosi se da je iz druge ruke poznato kako je policijski komesarijat iz Rijeke dao pristanak kazališnom

direktoru Boldriniju da kao nadomjestak za rečenu predstavu, koja nije smatrana pogodnom za izvedbu, preciznije koja je zabranjena, zbog moguće štete od političkih demonstracija, prikaže političku satiru »Troppo tardi«, koja je još 13. listopada 1861. godine također bila zabranjena već nakon prve izvedbe. U pismu se dalje kaže: »Upozoravam E. W. da me sa što je moguće većom brzinom obavijestite da li i u kolikoj mjeri je istinito napomenuti izvještaj.«²⁵

Garimberti je na ovo odgovorio opširno već 6. siječnja, no u vezi s postavljenim upitom o izvedbi satire »Troppo tardi« i o njenim prethodnim zabranama on odgovara vrlo kratko:

»Das Schauspiel, betitelt: Troppo tardi, oder: 'Die Alten und die Neuen' war nie verbothen, dasselbe wurde in Triest im Monate September v. J. zwei Mahl, und zwei Mahl auch in Fiume aufgeführt. Ich habe mir die Mühe genommen, es durchzulesen und auszubessern, bevor ich es dem hohen Statthalterei Rathe in Agram unterbreitete, und Euer Excellenz wollen aus dem Originale, welches ich vorzulegen die Ehre habe, die von mir bewirkten Ausbesserungen, welche dem Stücke jede politische Färbung benehmen, und die Bestätigung des erwähnten Statthalterei Rathes, entnehen.

In beiden Vorstellungen, in welchen das genannte Schauspiel Statt fand, wurde nichts Ungünstiges wahrgenommen: ja die zwei Vorstellung wurde bei weitem weniger besucht, als die erste, wie diess aus dem Verzeichnisse der Einnahmen der Theaterkasse ersichtlich ist.

Es ist mithin falsch, dass dieses k.k. Polizei Commissariat das, was verbothen war, erlaubt hätte: wahr aber ist es, dass der Theaterunternehmer Boldrini aus Spekulationssucht das genannte Stück wiederholt auführen wollte, was jedoch von mir aus Rücksichten der Klugheit und des politischen Anstandes durchaus nicht arlaubt wurde. (omissis)«²⁶

Čim apsolvira njemu ne odveć dragu temu o cenzurama, vratit će se Garimberti na omiljenu mu gospođu Jurandić i njenu aferu, te na eventualno mjesto gospodina Von Smaića u cijelom skandalu. Garimberti kazuje: »Kad sam imao prilike razgovarati s gospodinom vitezom Von Smaićem o činjeničnom stanju i u publici raširenom raspoloženju koje je nastalo u vezi s nasiljem što ga je Marija Jurandić, ljubavnica Bakarčićeva, počinila, priznao mi je da je on doista tražio i dobio od Bakarčića zajam na više tisuća guldena za svoje privatne svrhe. Upotrijebio sam ovo samoinicijativno priznanje koje je opravdalo moja saznanja u vezi s ovim slučajem za primjedbu da poznanstvo jedne

takve osobe kao što je Bakarčić, i to posredstvom i naklonošću njegove ljubavnice, izaziva u publici prezire i pristranosti. Otuda i moja obaveza da gospodinu vitezu Smaiću savjetujem (a svakako moram spomenuti kako u ovom slučaju dijelim Smaićevu osobu od osobe velikoga župana) neka pusti da se smiri uzavrelost i da svakako izostavi te večeri posjetu kazalištu kako sebe ne bi izlagao nekoj uvredi. Kako je on primio ovaj savjet? S mirom? Ne! Smaić je skočio na jedan stol, zgrabio revolver, mahao je njime bijesno i rekao da se on nikoga ne boji i da se zna osvetiti svima onima koji su ga uvrijedili. Povukao sam se, žaleći što mjesto velikog župana stoji u takvoj prilici da može biti kompromitirano preko osobe gospodina viteza Smaića. Ustvari, te večeri on je i posjetio kazalište, ali građanstvo je sve shvatilo već u trenutku kad ga je ugledalo i nije prisustvovalo predstavi, tako da je ova zbog nedostatka gledatelja izostala. Vitez Von Smaić tada je krenuo kući, i to u pratnji (a da on za to nije ni znao), dvojice mojih ovlaštenih službenika, koji su ga pratili na pristojnoj udaljenosti, da bi se svaka nova, nepredvidiva, a ipak tako moguća nezgoda izbjegla.«

Nakon ovih Garimbertijevih izvještaja može se reći da je bečka policija bila dobro informirana o tom riječkom skandalu, koji je svoje prizorište našao i u teatru. Ostalo je tek da se u Beču zaključi stvar s dva pisma: u jednom trebalo je potvrditi riječkim suradnicima primitak obavijesti o zabranama i prikazivanju drame »Troppo tardi«, a u drugom trebalo je poslati zahvalu ministarstvu policije i tajnom savjetniku Von Mecsèryiju.²⁷ Ta zahvala napisana je 17. siječnja 1862. godine, što znači da je točno mjesec dana trebalo bečkoj policiji kako bi ugasila jedan u teatru začet i društveni požar.

V

Kazališna historiografija imala je nekih dvojbi o točnom datumu kada je u Dubrovniku otvoreno takozvano Bundićevo kazalište. Možda i ne bi taj datum bio tako bitan da nije jednom viđen u 1864. godini a drugi put u 1865, budući da je bilo poznato kako je dubrovačko kazalište otvoreno negdje na prelazu iz stare u novu godinu.²⁸ Definitivnu vijest o tom točnom datumu, a i štošta drugo vezano uz otvorenje dubrovačke kazališne zgrade, nude i dokumenti bečke tajne policije. Počnimo jednim doušničkim, nepotpisanim izvještajem od 3. siječnja 1865. godine u kojem

se opisuje otvorenje kazališta i iznosi podatak po kojem je zgrada otvorena 1. siječnja 1865. godine: »Kod otvaranja karnevalske sezone u ovdašnjem kazalištu prvog dana tekućeg mjeseca nastale su primjedbe u vezi s uređenjem carske lože. Loža koja se nalazi u središtu kazališta smatra se uvijek za svojinu princa Maksimilijana, sadašnjeg cara Meksika, i nadali su se da će je na dan otvorenja građanstvo vidjeti osvijetljenu i okićenu oznakama novog carstva. No ovo očekivanje iznevjereno je budući da loža te večeri nije bila niti osvijetljena niti svečano uređena. To je dalo povoda za pitanja i za dvosmisleni odgovor: naime, zaključilo se, loža je zbog toga u takvu stanju jer ona ne pripada meksičkom nego austrijskom caru. Takav skroman izgled jednog za monarha rezerviranog mjesta te večeri je tim više smetao što je u poput dana osvijetljenim dvorinama kazališta iz prepunog partera odjeknula i narodna himna uz razdragane uzvike Evviva's.«²⁹ Pored primjedbi o neosvijetljenosti lože što je 1. siječnja 1865. godine zasmetala općinstvu, posebno je u rečenom izvještaju zanimljiv spomen tadašnjeg meksičkog cara Maksimilijana, Austrijanca i brata cara Franje Josipa. To je posebno zanimljivo zbog toga što je Maksimilijan, još i prije nego što je spomenuti izvještaj napisan, zadavao probleme policajcima na liniji Dubrovnik—Zadar—Beč. Naime, znamo za nekoliko pisama i telegrama što su tom linijom ubrzano putovali ne bi li što svrsishodnije riješili nastali problem vezan posredno i uz pitanje kazališne arhitekture. Uostalom, evo što je 14. prosinca 1864. godine, dakle dva tjedna prije otvorenja teatra u Dubrovniku, ministru policije »Carl Freiherrn Mecsèry de Tsooru« pisano u vezi s postavljanjem meksičkih insignija na tzv. Maksimilijanovu ložu:

»Als man mit dem hierortigen an das hohe kk. Staatsministerium gerichteten und vom kk. Polizei-Ministerium eingesehenen Berichte dd^a 27. Oktober 1862 Z. 18206/2790 die Verhandlungsakten, welche sich auf das Gesuch um Bewilligung des Baues eines ständigen Theaters in Ragusa bezogen, vorzulegen die Ehre hatte, wurde im zitierten Berichte auch erwähnt, es habe sich der Bauunternehmer erbötig gemacht, falls Se. kaiserliche Hochheit der Erzherzog Ferdinand Maximilian die Höchstdemselben angetragene Mittelloge annehmen würde, der Staatsverwaltung eine Theaterloge neben der Hofloge unentgeltlich ins Eigentum abzutreten.—

Seine kais. Hochheit nahm das Anerbiethen an, und brachte, wie nachträglich erst bekannt geworden ist, die ihm angetragene Mittelloge käuflich an sich; der Staatsverwaltung wurde die Theaterloge rechts

neben der Mittelloge jedoch bloss zur unentgeltlichen Benützung überlassen. (omissis)

Mit dem hier beigeschlossenen Berichte dd^a. 8. Dezember 1. J. Z. 888/pr. macht nun der Kreishauptmann von Ragusa bekannt, es werde am Ende dieses Monates das neugebaute Theater eröffnet werden und er habe in Erfahrung gebracht, dass von Seiten des kaiserl. mexicanischen Legationsrathes Radonetz die Ermächtigung ertheilt worden sei, über die obenerwähnte Seiner Majestät dem nunmehrigen Kaiser Maximilian von Mexico eigenthümlich gehörende Mittelloge, das kaiserliche mexicanische Wappen anzubringen: und bittet daher um eine Weisung, ob gegen die Aufstellung dieses Wappens kein Anstand obwalte. (omissis)«³⁰

Ovo pismo, što ga je iz Zadra pisao guverner Dalmacije Mamula, bilo je, čim je stigao u Beč, odmah komentirano od Mecséryjeve strane i upućeno ministarstvu unutrašnjih poslova. Mecséry je, uočivši hitnost rješenja nastalog problema, svoj list otposlao već 19. prosinca poblize protumačivši od Mamule izloženi problem s ložom i insignijama. Bečki policajac stvar je još više konkretizirao utvrdivši kako zahtjev za postavljanje insignija usprkos prethodnoj dozvoli ne može doći u obzir jer da se radi o meksičkim, a ne austrijskim insignijama, te da bi od strane predstavnika nekih drugih vlada moglo doći do istih zahtjeva. Vrlo diskretno kazuje Mecséry da je takva mišljenja, budući da ga je imao prilike konzultirati, i sam car. Ta tvrdnja imala je posebno djelovati na Meysenburga, ministra unutrašnjih poslova. Uz to ovaj bečki policajac predlaže kako bi cijeli spor oko postavljanja meksičkih insignija trebalo zataškati.³¹ No, da on u Dubrovniku nije bio posvema zataškani, najbolje svjedoči već citirani izvještaj o neosvijetljenosti carske lože na otvorenju.

Sa stanovišta policijskog pragmatizma ova brzopotezna prepiska imala je rezultata jer insignije meksičkog carstva nisu u Dubrovniku u teatru nikada bile postavljene. Nisu ni mogle biti kad je 23. prosinca u dubrovačkom teatru primljen brzopotez u kojem je tajna policija u šiframa i kratko javila:

»Zur Zahl 2163 pr. Die beabsichtigte Aufstellung des mexikanischen Wappens ober der Mittelloge des Theaters in Ragusa kann nicht gestatten werden.«³²

Time je samo naoko bilo zaključeno posredovanje policije između dubrovačkog teatra i meksičkog cara; naime, Maksimilijan i Meksiko bili su

u Dubrovniku ponovno spominjani na jesen iste, 1865. godine. Evo što o tome saznajemo iz jednog šifriranog brzopoteznog dopisa koji je u 9 sati navečer 13. studenog 1865. krenuo iz Zadra, a kojim se u Beču željelo upitati smije li se u teatar pustiti da gleda neku predstavu meksički vicekonzul Junga:

»Kreishauptmann von Ragusa berichtet, dass am 9ten diesen Monats mexikanischer Vizekonsul Junga angeblich über Ermächtigung des Kaisers von Meyko dortige Mittelloge, von welcher diessetiger Bericht 14 Dezember 1864 Z. 2163 u. Ministeriumstelegramm 23 selben Monats handeln okupirte. Junga war von Ernennung zum Vizekonsul nur Verwalter Insel Lacroma, geniesst sehr geringes Ansehen und hat wenig empfehlenswerte Praezedentien aufzuweisen. Man erbittet sich telegrafische Weisungen wie Kreishauptmann von Ragusa sich in dieser Angelegenheit künftighin benehmen soll.«³³

Iz ovog telegrama lako je vidljiva usplahirenost dubrovačkih i zadarskih policajaca u vezi sa svim što je Meksiko moglo povezivati s dubrovačkim teatrom. Logično da je na njihovu bespredmetnu usplahirenost iz Beča hitno i pomalo iznervirano, telegramski i u šiframa, odgovoreno ovo:

»Gegen Besitznahme der Theater-Loge Seitens Junga kann keine Einsprache erhoben werden, wenn er hiezu vom Kaiser Max ermächtigt.«³⁴

Bio je taj brzopotez, upućen već 14. studenoga 1865, točka na cijelu tu aferu koja je za tren povezala meksičkog cara s unutrašnjom arhitekturom dubrovačkog teatra, s psihologijom Dubrovčana i nadalje s bečkim, za teatrologiju zainteresiranim policajcima!

VI

Sudeći po učestalosti sačuvane građe, riječke su kazališne prilike posebno zadavala jada bečkoj tajnoj policiji i ministarstvu unutrašnjih poslova. O čestim demonstracijama i izgredima u riječkom kazalištu policajci su više-manje redovito izvještavali. Tako se samo tri godine nakon već navođenih Garimbertijevih izvještaja javlja i komesar Parma, čije izvještaje parafrazira njegov šef Schadek, nama poznat po tome jer je i prvo Garimbertijevo pismo popratio kraćim uvodom. Ovaj put Parmin riječki izvještaj neće izazvati snažne reakcije u Beču kao Garim-

bertijeve zapaljive dostave. No ipak, budući da nosi nekoliko novih podataka, dobro je navesti i taj izvještaj, napisan 22. prosinca 1865. godine. Prvobitno, on je bio upućen u Zagreb: »Jučer navečer trebalo je da se drugi put u ovdašnjem kazalištu prikaže uz velike prethodne najave kazališni komad 'Legardere ovvero il Gobbo misterioso'. Odmah na početku predvodeća i općenito poznata klika, čiji je vođa Anton Valusch-nig, digla je protest protiv te predstave i prouzrokovala prekid izvedbe bukom, zviždanjem i piskanjem. Na to su u teatru spustili zastor i publici najavili kako će umjesto najavljene predstave biti izvedena drama 'Il medico in condotta'. No odmah kod početka ovog drugog djela većina publike zahtijevala je ponovno izvođenje 'Gobba', koji je za ovu scenu bio još nov i koji je, kao što je rečeno, trebalo da bude izvođen po drugi put. Čak su i vlasnici loža koji nisu bili na prvoj izvedbi željeli istoga vidjeti. Da bi se sada izišlo u susret suprotnim i bučnim zahtjevima dvaju stranaka (pri tome je jedan mladić zvan Gerbaz ustao, pokazao tiskani manifest na kojem su obećali izvođenje 20 novih komada i rekao da se nikakve primjedbe neće prihvatiti), odluku su prepustili kazališnoj direkciji čija se loža nalazi odmah uz scenu. Direkcija se izjasnila za najavljenog 'Gobba'. Sada se treći put podigao zastor, ali uz buku dviju suprotnih stranki predstava se nije mogla ni zamisliti. Tada je direktor kazališta dao publici do znanja da se istovremeno ne mogu zadovoljiti dvije stranke i da te večeri neće biti predstave.«

U drugom dijelu svog pisma Parma, odnosno Schadek, izvještava da nakon tog incidenta »Um 8 1/2 Uhr war das Haus gellert« a to dalje komentira ovako:

»(omissis) Das Publikum ist mit Recht über den Terrorismus der besagten aus wenigen lauter unbedeutenden jungen Leuten bestehenden Clique indigniert, und kann nicht genug sein Befremden über das passive Verhalten der Lokalpolizei äussern, um so mehr, als der mit der Inspektion betraute Kommissär Lazzer sich in der Nähe des Valuschnig befand, ohne dagegen einzuschreiten.

Als ich am folgenden Tage den Leiter der Lokalpolizei Ritter von Trojer um Aufklärung ersuchte, warum man solchen Unfug behördlicher Seits ungestraft dulde, so antwortete er mir, dass nichts an der Sache sey; worauf ich mich zum Herrn Praeses Manzoni verfügte, und dieser versprach, den Gegenstand einer näheren Untersuchung zu unterziehen.

Lazzer hingegen äusserte sich, dass er in solchen Fällen, wenn sie keine politische Färbung tragen, sich nicht einmengen wolle, indem er

Vater von fünf Kindern sey, und er in einem vorhergehenden Falle wegen energischen Auftretens bald brotlos geworden wäre.

Indem ich diesen Vorfall Einem hohen Praesidium ehrfurchtvollst zur hochgeneigten Kenntniss bringe, beehre ich mich weiter gehorsamst zu bemerken, dass ich hievon unter einem dem hohen Praesidium des könig, dalmat. kroat. slav. Statthaltereirathes die Anzeige erstattet habe.«³⁵

Kada je ministarstvo policije u Beču od svoje zagrebačke filijale primilo gornji izvještaj, čini se da, sudeći po sačuvanim dokumentima, nije poduzimalo ništa osobito, već je stvar uzelo na znanje postupivši dalje sasvim rutinski, o čemu i svjedoče dva pisma, jedno od 26. prosinca 1865. i drugo od 2. siječnja 1866.³⁶

Time je zaključena policijska prepiska o tom trećem riječkom teatar-skom skandalu, koji je, kako se vidi iz ovih dokumenata, izbio u kazalištu 19. prosinca 1865. godine.

VII

Ni zadarsko kazalište onog doba, koje je svakako za naše prilike izuzetno dobro obradio Giuseppe Sabalich,³⁷ nije bilo izvan pažnje bečkih policajaca. Sudeći po jednom sačuvanom dokumentu moglo bi se kazati da su policajci u Beču i o zadarskom kazalištu bili dobro informirani, i to zahvaljujući dobrim i pouzdanim doušnicima i policajcima. Jedan takav primjer je opširno pismo koje je iz Zadra u bečku policiju krenulo 11. studenog 1867. godine i koje se odnosilo na nereda za vrijeme izvođenja predstave »Tutti in maschera«: »Kod druge izvedbe opere 'Tutti in maschera', izvještava danas nepoznati pisac, »koja se održala 3. ovog mjeseca, i to jedne nedjelje u 'Teatro nuovo', arija drugog čina 'Viva Italia terra del canto' bila je popraćena burnim pljeskom koji se snažno pojačavao pri svakom ponavljanju riječi Viva Italia da bi se na kraju avije izrodio u jedan gromoglasni bis, koji je naravno odobravalu i sama kazališna uprava. Pri tome je silina pljeska, tamo gdje je to bilo još moguće (sic!), rasla, a s galerije se čuo uzvik 'A Roma', koji je izgovorio, po izvještaju ove općinske uprave, jedan pomorac iz Chioggie. Prema raznim mišljenjima koja kruže među publikom, opisana demonstracija trebalo je da bude u uskoj vezi s pitanjem uvođenja slavenskog jezika u škole, dok je drugi smatraju za provokaciju i za remećenje reda i mira,

čime bi se kasnije mogla teretiti zemaljska vlada, a neki, autonomaši naime, u tome vide djelatnost aneksione stranke koja bi iz toga željela optužiti autonomašku stranku za simpatije prema Italiji. Neki pak tvrde da su sa galerije aplaudirali pojedinci iz posada raznih trgovačkih brodova usidrenih u luci i da su mnogi drugi gledatelji aplauz automatski prihvatili. Konačno, ima i onih koji u svemu tome vide demonstraciju u korist Italije.

Dakle, policijski izvjestitelj ni sam nije bio načisto tko je i zašto aplaudirao u teatru rečene večeri. On dalje kaže kako je činjenica da su aplauzi uglavnom dolazili s galerije, gdje se i inače praznikom skupljaju u velikom broju ljudi iz nižih slojeva. U parteru je, pak, u incidentu sudjelovalo samo nekoliko mlađih ljudi, dok se publika u ložama pored neznatnih iznimaka držala sasvim mirno, pa su i među onima koji su sudjelovali u ovom, kaže, »neopravdanom« dokazu odobravanja mogli biti primijećeni pripadnici sviju stranaka. Nakon svoje svakako rječiće analize problematike aplauza u kazalištu, izvještač konkretizira svoje opažaje, jer za njega »nomina non sunt odiosa«:

»So bemerkte man von Seite der Ultra-Autonomen den Gemeinderath Trigari Nicolo den Wechsler Giuseppe Perlini; sowie von den Nationalen den italienischen Consul Pietro Brattanich, den Adjunkt der k. k. Finanzprokuratur Dr. Giuseppe Antonietti, Manfredo Conte Borelli und Giuseppe de Lantana. — Und selbst Dr Cattich, Beamter der k. k. Finanzprokuratur, welcher doch zur gemässigten Partei gehörn klatschte mit.«

Nadalje, kazuje policijski dostavljač, koji svoj izvještaj piše 11. studenoga 1867. godine, ne može ostati neprimijećeno ni to da do sada nisu zapažene ni najmanje smetnje pri postavljanju opere »Tutti in maschera«, pa čak ni kod prve, treće i slijedećih izvedbi radnim danom, sve do jučer navečer: dakle 10. studenog, tj. dan prije no što on piše svoje pismo. Kaže: »Uz pomoć za tu večer posebno pripremljenih mjera opreza, komunalnom sigurnosnom nadležstvu je uspjelo otkriti i zatvoriti začetnike izgreda i to: knjižara Pollettija iz Zadra, zatim tek jučer pristiglog trgovačkog putnika iz Codognoa u Italiji, koji je sjedio pored Pollettija u parteru, i konačno jednog krojačkog pomoćnika koji je u Zadru nastanjen već izvjesno vrijeme a podanik je Italije. Njega, a on je jučer prvi tražio bis, prepoznali su, jer to je bio onaj isti koji je na predstavi 3. studenoga sa galerije najviše galamio«. Koliko god da je ovaj događaj, izvještava se dalje, pogodio zemaljsko nadležstvo i opće-

nito čitavo ovdašnje stanovništvo, mora se reći da umiruje to što do sada ne postoji ni najmanji razlog za misao da se radi o namjerno organiziranom demonstriranju protiv vlade te da su događaj u kazalištu prilikom pjevanja gore navedenih strofa prouzrokovale neke osobe kojima je stalo da izazivaju skandale, ali je sve to uz spremno sudjelovanje drugih nepromišljenih osoba dobilo za Zadar posvema neuobičajen značaj...³⁸ Tu se i završava ovaj zadarski izvještaj iz 1867. godine na koji, koliko nam je poznato, iz Beča i nije bilo reagirano.

.....

P. S. Neprekinut je niz policijske i ine brige za kazalište! Taj niz u povijesti hrvatskog kazališta i kazališta na ovim prostorima bio je konstantom, bio je ustvari mjestom gdje se teatar u gluhim i neteatarskim dobima jedino i događao. Stoga ovaj skromni prilog i treba da otvori jedan širi rukopis koji pripremamo: **POVIJEST HRVATSKOG KAZALIŠTA IZ VIZURE SUDSKIH I POLICIJSKIH SPISA.**

BILJEŠKE

¹ P. Kolendić, Predstava »Triju kralja« u Šibeniku g. 1615, Građa za povijest književnosti hrvatske, br. 7, str. 393—400, Zagreb, 1912; M. Rešetar, Stari dubrovački teatar, Narodna starina, br. 12, str. 97—106, Zagreb, 1922; o toj problematici za starija razdoblja našeg kazališta postoji čitav niz posvema razbacanih priloga. Vidi na primjer: P. Kolendić, Premijera Držićeva Dunda Maroja, Glas SANU, CCI, Od. literature i jezika, Beograd, 1951; M. Pantić, Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovine XVII veka, Zbornik radova instituta za proučavanje književnosti SAN, knj. 2, str. 39—60, Beograd, 1952; Nada Beritić, Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku, Anali historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, vol. II, str. 329—357, Dubrovnik 1953; M. Pantić, Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu u doba Gundulića i Palmotića, Pitanje književnosti i jezika, knj. IV, sv. I, str. 65—75, Sarajevo, 1958; L. Košuta, Siena nella vita e nell'opere di Marino Darsa, Ricerche slavistiche, vol. IX, str. 61—121, Firenze, 1961. O svim ovim temama referira i interpretira građu Nikola Batušić, Povijest hrvatskog kazališta — izdavač Školska knjiga, Zagreb, 1978.

² Mnogo građe vezane uz problematiku odnošaja Talije i policije u XX stoljeću nalazi se rasuto u radovima Slavka Batušića. Ovaj se pisac posebno bavio tom problematikom u svojim istraživanjima povijesti zagrebačkog tea-

tra, pa je najbolje vidjeti njegovu kompletnu bibliografiju u časopisu Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU, 3, Zagreb, 1, 1977; Iz iste vizure mi smo priopćili građu o Ivanu Cankaru: S. P. Novak, Cankar i zagrebačka kazališna cenzura, Teatron, III, Beograd, 1976, br. 6, str. 14—16.

³ O hrvatskoj dramskoj književnosti sredinom 19. stoljeća vidi posebnu studiju u knjizi Marijana Matkovića Dramaturški eseji, Zagreb, 1949; također su za predmet važne rasprave Nikole Batušića u knjizi Hrvatsko kazalište od Demetra do Senoe, Zagreb, 1976.

⁴ Nikola Batušić, Uloga njemačkog kazališta u Zagrebu u hrvatskom kulturnom životu od 1840. do 1860, RAD JAZU, 353, 1968, Zagreb, str. 471—477.

⁵ Margeret Dietrich, Die Wiener Polizaiakten von 1854—1867 als Quelle für Theatergeschichte des Österreichischen Kaiserstaates, Sitzungsbericht, 251, Band, 4. Abhandlung, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1967.

⁶ Nr. 15 A/Pr. (572/BM). (Dietrich: 88)

⁷ ibidem. (Dietrich: 88—89)

⁸ Nr. 17/R. (Dietrich: 89—91)

⁹ Nr. 13/R. (Dietrich: 91—94)

¹⁰ 572/BM. (Dietrich: 95). Tekst u zagradama prekrizio je pisac ovog pisma.

¹¹ Nikola Andrić, Spomen knjiga hrvatskog zemaljskog kazališta pri otvaranju nove kazališne zgrade, Zagreb, 1895, str. 39.

¹² Milan Ogrizović, Pedeset godina hrvatskog kazališta, Zagreb, 1910, str. XVII.

¹³ Vidi IB-dokumente: 766/BM; 849/BM; 1185/BM; 4184/BM; 4283/BM; 4731/BM; (N. Batušić, Uloga njemačkog kazališta... str. 472—477).

¹⁴ 2674/BM. (Dietrich: 95) (Batušić: 473)

¹⁵ Radilo se o izvedbi Donizettijeve opere s naslovom »Les Martyrs«. Libreto se zasniva na Corneilleovom »Polyeucte« a napisao ga je A. E. Scribe. Zanimljivo je da je prvotni libreto s naslovom »Poliuto«, kada je u Napulju trebao biti izveden, bio zabranjen od cenzure. Stoga je i zanimljivo da je u Zagrebu ovaj tekst još 1860. godine nazivan tim u stvari anakronističnim naslovom jer se kasnije i u Italiji i drugdje opera naslovljava kao »Les Martyrs«. Vidi: Carlo Dassori, Opere e operisti, Dizionario lirico universale (1541—1902), Genova, 1903; Annals of Opera, 1597—1940, Compiled from the Original Sources by Alfred Loewenberg, I, Geneve, 1955², str. 807—808.

¹⁶ 2674/BM. (Dietrich: 96—97) (Batušić: 473—475)

¹⁷ 3453/BM. (Dietrich: 97—99)

¹⁸ 3453/BM. (Dietrich: 99—100)

¹⁹ 7872/BM. (Dietrich: 107—109)

²⁰ O Boldriniju vidi: Luigi Rasi, Comici italiani. Biografia, Bibliografia, iconografia, Firenze, Parigi, Roma, Torino, 1897, str. 470. Tu Rasi ističe da je Boldrinijeva najveća uloga bila u drami »Cammeriera astuta« od Ricciarda Castelvechija: studij repertoara, kada se pronađe takva informacija i od autoriteta kao što je Luigi Rasi, trebalo bi da ide dalje u preciznom bibliografskom tekstu rečene drame: La Cammeriera astuta, Commedia in 5 atti, in dialetto Veneziano e in versi di Riccardo Castelvechio, izdao Giulio Pulle, Milano 1858, in 32; takve bibliografske analize morale bi se, ukoliko nas zani-

ma procjena repertoara, učiniti za sve spomenute tekstove. To je delikatan posao, ali može ponuditi dobru građu u procjeni. Budući da ovaj naš rad nije bibliografskog karaktera, mi na tome ovdje nećemo inzistirati premda smo dio tih istraživanja za ovaj riječki repertoar već obavili: na primjer »Il ceto di mezzo« je »commedia in 5 atti«, napisao ju je Dumas sin, a tiskan joj je, mogli smo utvrditi, talijanski prijevod u Milanu 1855; »La colpa vendica la colpa« drama je Paola Giacommetija, tiskana je u Mantovi 1857, in 8° itd, itd. Posebni je problem na primjer kada posjedujemo samo naslov, kao »Aristodemo«, a poznamo u talijanskoj dramatici čak tri teksta istog naslova, i to od Carla Dottorija, iz 1657, od Vincenza Montija, iz 1786 i od C. Nalina, koji je tu temu obradio i preradio »in dialetto Veneziano«. Ta preradba tiskana je čak tri puta: 1846, 1858. i 1877. i najvjerojatnije da je u Rijeci Boldrini igrao upravo taj tekst, a ne neki od gore spomenutih.

²¹ 8305/BM. (Dietrich: 117)

²² 8305/BM Nr. 1. (Dietrich: 117—120)

²³ Ad 8305/BM. (Dietrich: 120—121)

²⁴ 8305/BM. (Dietrich: 117)

²⁵ 8443/BM. (Dietrich: 121)

²⁶ 222/BM. (Dietrich: 121—123)

²⁷ 383/BM, Nr. 655/Pr. (Dietrich: 123); 222/BM (Dietrich: 124)

²⁸ Miljenko Foretić, Predstave na narodnom jeziku u Dubrovniku od otvaranja Bundićeva kazališta g. 1865. do djelovanja Gjačkog teatralnog društva g. 1882, Dubrovnik, br. 1—2, str. 29—50, Dubrovnik, 1963; Foretić je točan datum otvorenja mogao ustanoviti iz posrednih vijesti u Dubrovačkom arhivu.

²⁹ 252/BM, 297/BM. (Dietrich: 103)

³⁰ 12620/BM, Pr 2163. (Dietrich: 100—101)

³¹ 12758/BM. (Dietrich: 102); 12620/BM. (Dietrich: 101—102)

³² 12758/BM, 6187/DP. (Dietrich: 102)

³³ 7601/BM, Nr. 1206. (Dietrich: 104)

³⁴ 7601/BM. (Dietrich: 104)

³⁵ 8566/BM. (Dietrich: 124—125)

³⁶ 8566/BM, 99/BM, 714/Pr. (Dietrich: 125)

³⁷ Giuseppe Sabalich, Cronistoria aneddotica del Teatro Nobile di Zara 1781—1881, Fiume, 1904.

³⁸ 5951/BM, 1292/Pr. (Dietrich: 105—106).